

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ДОГОВІРНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА

В. В. Цюра

доцент кафедри цивільного права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка, доктор юридичних наук

Здійснення представництва – ключовий етап у договірному зобов'язанні в аспекті забезпечення прав та інтересів осіб, які вирішили вчиняти правочини та інші юридичні дії не самостійно, а через уповноважену на це особу, тобто представника. Повноваження, надані останньому, пов'язують між собою учасників внутрішніх правовідносин представництва, хоча їхній зміст спрямовується на подальше вчинення правочинів з третіми особами, які є вже учасниками зовнішніх правовідносин. Однак повноваження є правовим зв'язком саме між представником та принципалом, оскільки «пов'язує» останнього, робить його «залежним» від дій представника, а не третіх осіб. Саме тому дослідження такого правового зв'язку та механізму його здійснення має велике значення для розуміння динаміки реалізації представницьких повноважень, а також слугує однією із підстав встановлення правових наслідків за правочинами, вчиненими представником від імені принципала. Тому метою цієї статті є дослідження механізму

здійснення договірного представництва в цивільному праві.

Багато відомих вітчизняних вчених уже досліджували окремі аспекти цієї проблематики у своїх працях. Серед них І. Я. Верес, А. С. Довгерт, І. О. Гелецька, В. Л. Гранін, І. Ю. Доманова, А. І. Дрішлюк, С. Г. Керимов, П. М. Крупко, Н. С. Кузнецова, В. В. Луць, Є. С. Сєверова, Є. О. Харитонов, Я. М. Шевченко та інші науковці. Однак з цілої низки питань все ще немає єдності.

Як відомо, договірне представництво виникає на підставі договору та може підтверджуватись довіреністю. Тому саме цими документами визначаються повноваження представника, які він зобов'язаний виконувати чесно, якісно та своєчасно. Обсяг цих повноважень або однозначно й конкретно обумовлюється в договорі чи довіреності, або ж останні визначають наявність представницьких повноважень. В останньому випадку, на наш погляд, можливі складнощі при вирішенні питання про вихід представника за межі наданих йому повноважень, оскільки

ки вони не є чітко визначеними. З огляду на це можуть виникнути проблеми щодо того, чи дійсно принципал уповноважував на певні дії представника, чи ні. Вважаємо, що тут слід враховувати, чи діяв представник добросовісно. Так, О. В. Дзера з цього приводу наголошує, що повноваження представника можуть бути визначені конкретно, шляхом перерахування довірених йому дій, або в загальному вигляді, з передачею представнику загальних повноважень на вчинення правочинів від імені особи, яку представляють. У цьому випадку представник може вчиняти будь-які дії, які міг би вчиняти сам принципал, якщо їх вчинення не суперечить сутності представництва та підставам його виникнення [1, с. 568-569]. Безперечно, тоді враховуються і законодавчі обмеження діяльності представника та можливості вчинення ним тих чи інших правочинів або інших юридичних дій, а також безпосередні мета і правові наслідки здійснення представницьких повноважень.

Здійснення повноважень полягає, насамперед, у належному

та добросовісному виконанні договору – умов, що складають його зміст. Відступ від умов договору, зокрема, в частині наданих представнику повноважень, визначених довіритель (принципалом), як правило, не допускається. Однак може виникнути ситуація, коли представник не в змозі виконати доручення відповідно до зазначених умов договору. Тому допускається можливість відступу представника від повноважень, наданих довіритель (принципалом), при дотриманні таких умов: якщо за обставинами справи це необхідно в інтересах принципала, і представник не міг попередньо запитати його або не одержав у розумний строк відповіді на свій запит. Представник зобов'язаний повідомити принципала про допущені відступи, як тільки це стане можливо. Таке повідомлення необхідно для того, щоб у разі вчинення правочину з відступом від повноважень його виконання вважалось належним. За відсутності однієї з названих умов всі несприятливі наслідки правочину покладатимуться на представника.

Як зазначає А. Л. Дядюк, зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до закону, інших нормативно-правових актів, договору, а за відсутності конкретних вимог щодо виконання зобов'язання – відповідно до вимог, що у певних умовах звичайно ставляться. Вказаний автор звертає увагу на те, що належне виконання передбачає виконання зобов'язання належними сторонами (ст. 527 ЦК України); щодо належного предмета; належним способом (ст. ст. 529, 531 ЦК України); у належні строки або терміни (ст. 530 ЦК України); у належному місці (ст. 532 ЦК України) [2, с. 92]. У разі якщо не всі з вимог, визначених законодавцем, зазначених у договорі, вони, за загальним правилом, все одно є обов'язковими для представника, і їх необхідно

враховувати для недопущення негативних наслідків для всіх учасників представницьких правовідносин. Щодо останнього варто погодитися з висловлюванням О. С. Йоффе, який стверджував, що виконання зобов'язань забезпечується системою заходів правового порядку. Так, безпосередньо законодавчими приписами забезпечується виконання зобов'язань: встановлюються принципи виконання, передбачається неприпустимість односторонньої відмови від зобов'язання або зміни його умов, встановлюється можливість примусового виконання тощо [3, с. 263]. Тобто якщо представник бажає вчинити правочин від імені іншої особи належним чином, він повинен дотримуватись навіть тих положень, яких немає в договорі, але які визначені законодавчо та застосовуються до договору, на підставі якого виникли представницькі правовідносини.

Враховуючи зазначене, договірне представництво також характеризується низкою особливостей здійснення, що безпосередньо впливають з правової природи представницьких відносин. О. Л. Невзгодіна обґрунтовано виділяє обов'язкові ознаки реалізації представництва, зокрема, представницький і повноважний характер дій щодо реалізації представництва. Представницький характер дій означає, що вони вчиняються від імені іншої особи з метою створення юридичних наслідків у відносинах між останньою і третьою особою, поінформованою про спрямованість дій представника. Повноважний характер дій щодо реалізації представництва означає, що воно вчиняється за наявності та в межах повноваження [4, с. 114-115]. Цієї ж позиції дотримується В. Л. Гранін, на думку якого зазначені складові дій щодо реалізації представництва є ознаками належної реалізації представником своїх прав та обов'язків

у правовідносинах. Вчений вважає, що представницький характер дії – це здійснення представником правочину від імені іншої особи, тобто існування у представника вираженого наміру створити певні юридичні наслідки у відносинах між тим, кого він представляє, і третьою особою, яка знає про бажані дії представника. Для того, щоб дія мала представницький характер, необхідна реалізація зовнішнього інформаційного обов'язку представника, тобто він має сповістити третю особу про те, що він діє не від власного імені, а від імені принципала. Інакше третя особа має підставу вважати правочин здійсненим з представником як з контрагентом з цього правочину [5, с. 110]. Дійсно, умова поінформованості відіграє у цьому випадку визначальну роль, оскільки її невиконання нівелює саму суть представництва та може породжувати негативні наслідки у разі зловживання представником своїми повноваженнями.

Представницький характер дій представника в аспекті особливостей здійснення договірного представництва як такого, на нашу думку, також потребує зовнішнього закріплення (на рівні договору та/або довіреності) того, що певна особа виступає від імені довірителя. Це, у свою чергу, є підтвердним і легітимізуючим (для третіх осіб) фактом наявності представницьких відносин. Одночасно це є джерелом поінформованості третіх осіб про наявність договірного представництва, а також джерелом обсягу та меж повноважень представника за договором, незалежно від форми такого договору. Отже, підкреслюємо сутнісну єдність і нероздільність представницького та повноважного характеру дій представника, оскільки за відсутності представництва не може йтися про наявність повноважень у повіреного вчиняти правочини від імені інших осіб (вони

просто не виникають і не підлягають здійсненню). За відсутності ж представницького аспекту навіть наявні повноваження особи діяти в чужих інтересах не становитимуть зміст поняття договірної представництва. Наприклад, ч. 2 ст. 237 ЦК України передбачає, що не є представником особа, яка хоч і діє в чужих інтересах, але від власного імені, а також особа, уповноважена на ведення переговорів щодо можливих у майбутньому правочинів. Втім, у сучасній доктрині щодо окремих непоіменованих видів договорів автори пропонують винятки з цього правила – так, за договором про представництво пацієнта представник здебільшого діє від власного імені, але в інтересах принципала, набуваючи повноважень з моменту клінічної та юридичної констатації нездатності довірителя до волевиявлення, які завершуються із відновленням такої здатності. Підсумовуючи, можемо визначити, що, за загальним правилом, здійснення договірної представництва ґрунтується на представницько-повноважному характері дій представника, визначається волевиявленням довірителя. Саме він уповноважує певну особу здійснювати представництво від його імені, встановлюючи зміст і межі повноважень представника. Надалі дослідимо і питання співвідношення волі та волевиявлення в аспекті здійснення представницьких правовідносин.

Додатково щодо повноважного характеру дій представника з реалізації ним його прав та обов'язків у правовідносинах представництва звернімося також до тези, обґрунтованої В. Л. Граніним. Так, науковець наголошує на тому, що представництво здійснюється за наявності й у межах готового до реалізації повноваження, відсутність якого або перевищення його межі тягне недійсність укладених пред-

ставником правочинів, а в разі завдання збитків особі, яку він представляв, – і необхідність їх відшкодування. Підтвердженням висловленої нами вище позиції є також думка вченого, який вважає, що задля уникнення настання зазначених наслідків третім особам надається право вимагати від представника пред'явлення довіреності або іншого документа, що підтверджує його представництво. Невиконання представником обов'язку, який відповідає зазначеному праву третіх осіб, як правило, тягне відмову третіх осіб від вчинення дій на користь представника, тобто унеможливорює здійснення «непідтвердженого» повноваження у відносинах представництва. Разом з тим саме по собі неознайомлення третьої особи із зазначеним документом не змінює представницького характеру здійснюваного правочину. Останній є обов'язковим для особи, яку представляють також і тоді, коли третя особа, знаючи про представницький характер дії представника, не вимагала від нього пред'явлення довіреності або іншого документа, який підтверджує повноваження останнього [5, с. 111]. Загалом погоджувачись із цією думкою, все ж не вважаємо, що відсутність повноваження або перевищення його межі безумовно матиме наслідком недійсність укладених представником правочинів, оскільки, наприклад, у разі перевищення повноважень дії представника можуть бути у подальшому схвалені особою, яку він представляє. У разі несхвалення представник сам виступає стороною правочину і несе відповідальність за вчинене. Інша справа, коли, наприклад, правочин вчинено представником внаслідок зловмисної домовленості з третьою особою (другою стороною правочину) – тоді такий правочин визнається судом недійсним, а довіритель має право ви-

магати від свого представника та другої сторони солідарного відшкодування збитків і моральної шкоди, що завдані йому у зв'язку із вчиненням правочину внаслідок зловмисної домовленості між ними (ч. 2 ст. 232 ЦК України).

Розвиваючи далі тезу щодо повноважного характеру дій представника, звернімося до наукових висновків І. В. Спасибо-Фатєєвої, яка зауважує, що повноваження представника, на підставі якого він діє самостійно (хоча і від імені іншої особи), формується особою, яку він представляє. З цього висновку випливає таке. По-перше, ця особа (принципал) має діяти усвідомлено, якщо це представництво договірне. У разі коли має місце законне представництво, то представник призначається також усвідомлено, але вже не самою особою, воля якої тут до уваги не береться, а відповідними органами публічної влади. По-друге, воля представника має бути гармонізована з волею особи, яку він представляє. По-третє, дії представника мають залежати не тільки від волі й тих повноважень, якими він наділений, а насамперед від тих прав та обов'язків, які має особа, від імені якої діє представник. За відсутності цих прав та обов'язків у неї представник не може уповноважуватися на їх здійснення [6, с. 510]. Як ми вже підкреслювали, повноваження формуються та визначаються особою, інтереси якої представляються, тобто довірителем або принципалом, а тому він найбільше зацікавлений у результаті реалізації цих повноважень, виконання яких сприятиме виникненню в нього прав та обов'язків.

Тому важливою є наявність зворотного зв'язку між представником і принципалом – поінформованість останнього про дії його представника. З цього приводу О. С. Йоффе зазначав, що для того, щоб довіритель був у курсі справ, доручених

іншій особі, і міг впливати на діяльність повіреного, закон зобов'язує останнього повідомляти довірителю на його вимогу всі відомості про хід виконання доручення. Після того, як доручення буде виконане, повірений без зволікання надає довірителю звіт і необхідні документи. На практиці, однак, спеціальний звіт необхідний лише у випадках виконання складних доручень, пов'язаних з документами, які відображаються у звіті повіреного. Зазвичай справа обмежується тільки тим, що повірений без зволікання передає довірителю все отримане для нього за виконанням доручення: речі, грошові суми або інші цінності, а також документи, що засвідчують виникнення в особи довірителя правовідносин, встановлених за посередництва повіреного. Перерахованими діями завершується діяльність повіреного щодо реалізації спільного комплексу покладених на нього обов'язків. Якби ж повірений ухилився від передачі всього ним отриманого, довірителю міг би не тільки домагатися такої передачі в примусовому порядку, а й вимагати відшкодування завданих йому збитків [3, с. 263]. К. П. Побєдоносцев також вважав, що повірений зобов'язаний надати звіт своєму довірителю щодо всього, що він виконав, витратив і виручив, і все придбане та отримане на рахунок довірителя зобов'язаний здати йому під звіт щодо відсотків і приросту. Будь-яка вигода від справи вважається надбанням довірителя, і в ній повірений нічого собі не привласнює [7, с. 378]. З цього можна зробити висновок, що здійснення договірною представництва, на відміну від представництва за законом, відбувається під прямим або опосередкованим контролем особи, яку представляють (тут – довірителя), яка на будь-

якому етапі виконання відповідних договірних зобов'язань має право ознайомитись зі станом справ, відповідними документами та надавати нові або вносити зміни до існуючих розпоряджень для представника. На практиці, особливо при комерційному представництві, право контролю за здійсненням представницьких повноважень повіреною особою відіграє надзвичайно важливу роль. Отже, окрім представницько-повноважного, дії представника мають контрольований характер.

Тісно пов'язаним з цим і беззаперечним є твердження, що здійснення повноваження представником відбувається в інтересах принципала. Як правильно зазначає Є. О. Суханов (що знаходить своє закріплення в ч. 3 ст. 238 ЦК України. – В. Ц.), представник не вправі здійснювати правочини від імені особи, яку він представляє, стосовно себе особисто або ж стосовно іншої особи, представником якої він одночасно є, за винятком випадків комерційного представництва. Так, представник не вправі придбати для себе річ, яку повірений (принципал) доручив йому продати, а також продати її особі, чиїм представником він одночасно є [8, с. 300-301]. Отже, окремі форми контролю за здійсненням представницьких повноважень передбачаються і на законодавчому рівні, гарантуючи дотримання прав довірителя навіть за відсутності контролю з його боку. У цьому, серед іншого, проявляється факт здійснення договірною представництва саме в інтересах довірителя, а також підкреслюється домінуюче становище останнього у представницьких відносинах, що виникають на підставі договору.

Тісний зв'язок принципала та повіреного в межах прояву повноважного характеру здійснення договірною представництва простежується і в інших

законодавчих положеннях. Так, ст. 238 ЦК України також визначено, що представник може бути уповноважений на вчинення лише тих правочинів, право на вчинення яких має особа, яку він представляє. Він не може вчиняти і правочин, який відповідно до його змісту може бути вчинений лише особисто тією особою, яку він представляє. До таких правочинів, зокрема, належать: 1) вчинення заповіту (ч. 2 ст. 1234 ЦК України); 2) реєстрація шлюбу (ч. 2 ст. 34 СК України); 3) подання особою, яка бажає усиновити дитину, заяви до суду про усиновлення (ч. 1 ст. 223 СК України) тощо. Ці законодавчі положення тісно переплітаються з концепцією виникнення повноважень представника в межах правоздатності принципала. Зазначена концепція найбільшою мірою проявляється у законному представництві.

У разі ж порушення правил згаданих вище норм при договірному представництві, повірений (принципал) має право звернутися до суду за відновленням свого права. З огляду на аналіз відповідної судової практики, констатуємо численні випадки порушення чч. 2 і 3 ст. 238 ЦК України та поновлення судом у правах особи, яка постраждала внаслідок неправомірних дій представника, що виражались у прямому порушенні обов'язкових до виконання імперативних приписів законодавства. Зокрема, до Інгулецького районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області позивач звернувся з позовом про визнання договору довічного утримання недійсним, оскільки такий договір було укладено через представника. У судовому засіданні представник позивача на обґрунтування заявлених вимог додатково надав заяву, в якій просить суд до спірних правовідносин застосувати норми ч. 2 ст. 238 ЦК України, згідно з якими договір довічного утримання може бути

укладений лише особисто, його укладення через представника не допускається. Суд взяв до уваги доводи позивача, і позов було задоволено повністю [9].

Також як приклад відновлення порушеного права повіреного щодо вчинення правочинів представником від імені принципала, у власних інтересах або в інтересах особи, представником якої він також є, можна навести таку справу. У березні 2013 р. позивачка звернулася до Вовчанського районного суду Харківської області з позовом про визнання договору купівлі-продажу недійсним. На обґрунтування своїх вимог позивачка зазначила, що у 1979 р. придбала житловий будинок, у 1989 р. переїхала проживати до Вінницької області, а 24.06.2003 р. посвідчила довіреність, якою доручила своїй невістці займатися

продажем вказаного будинку. Коли її син помер, позивачка дізналась, що 8.04.2005 р. її невістка продала будинок своєму новому чоловікові. Оскільки невістка як представник, укладаючи договір купівлі-продажу житлового будинку, діяла також у власних інтересах, позивачка вважає його недійсним, укладеним з грубим порушенням вимог закону. У зв'язку з цим просила суд визнати недійсним договір купівлі-продажу житлового будинку від 8.04.2005 р. Звичайно, суд задовольнив позовні вимоги і визнав зазначений договір недійсним, оскільки правочин було вчинено з порушенням вимог ч. 3 ст. 238 ЦК України, адже на час укладення договору колишня невістка позивачки була одночасно її представником і дружиною покупця та не мала права вчиняти цей правочин як така, що діяла од-

ночасно як в інтересах довірителя, так і у своїх власних [10].

Підсумовуючи, зазначимо, що досліджені законодавчі засади здійснення договірного представництва, крім мети захисту права та інтересів особи, яку представляють, спрямовані на охорону суспільних інтересів. Саме суспільство (інакше кажучи – невизначене коло осіб), а разом з ним і держава зацікавлені в тому, щоб представник не міг вчиняти правочини, право на вчинення яких не має сам принципал, а також щоб представник замість довірителя укладав шлюб, вчиняв заповіт або інші правочини, які значною мірою зачіпають права та обов'язки третіх осіб як на момент їх вчинення, так і можуть стосуватись їх у майбутньому. Крім цього, подібні дії, як було проілюстровано вище, були б джерелом численних зловживань і порушень. ■

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Цивільне право України : навч. посіб. [Текст] / кол. авторів ; за ред. Г. Б. Яновицької, В. О. Кучера. – Львів : Львів. дер. ун-т внутрішніх справ, 2011. – 468 с.
2. Дядюк А. Л. Правове регулювання комерційного посередництва (агентських відносин) у сфері господарювання [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / А. Л. Дядюк ; ДВНЗ Київ. нац. ун-т ім. В. Гетьмана. – К., 2010. – 226 с.
3. Советское гражданское право : в 2 ч. [Текст] / Под ред. В. Т. Смирнова, Ю. К. Толстого, А. К. Юрченко. – [2-е изд., испр. и доп.]. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1982. – Ч. 1. – 414 с.
4. Невзгодина Е. Л. Представительство по советскому гражданскому праву [Текст] : моногр. / Е. Л. Невзгодина. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 1980. – 156 с.
5. Гранін В. Л. Повноваження представника та його реалізація за цивільним законодавством України [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. Л. Гранін ; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2005. – 212 с.
6. Цивільне та сімейне право України : навч.-практ. посіб. – [Вид. друге, перероб. та доп.]. – [Текст] / За ред. Є. О. Харитонов, А. І. Дрішлюка. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2003. – 640 с.
7. Победоносцев К. П. Курс гражданского права. Ч. 3. Договоры и обязательства / К. П. Победоносцев. – [2-е изд.]. – СПб. : Синодальная типография, 1896. – 304 с.
8. Гражданское право: в 2 т. [Текст] : учеб. / отв. ред. Е. А. Суханов. – М. : БЕК, 2002. – Т. 1. – 720 с.
9. Про визнання договору довічного утримання недійсним : рішення Інгулецького районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 28.01.2013 р. № 416/6151/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/29239111>
10. Про визнання договору купівлі-продажу недійсним : рішення Вовчанського районного суду Харківської області від 17.09.2013 р. № 617/453/13-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/33508034>